

УДК 339.5+316.485.6

КОНФЛІКТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕКОЛОГІЧНОГО ЧИННИКА¹

Сабадаш В.В.

Сумський державний університет, Суми, Україна, 40007

E-mail: viktorsaba@gmail.com

Досліджено конфліктний потенціал природних ресурсів, як чинник виникнення екологічного конфлікту. Визначено і охарактеризовано категорію «потенціал врегулювання екологічного конфлікту», а також запропоновані економіко-правові методи, які можуть бути залучені у практичні процедури врегулювання екологічних конфліктів.

ВСТУП

Поступальний розвиток і стале зростання в соціально-економічних системах тісно пов'язані із конфліктами. Посилення їх ролі і значимості у розроблюваних стратегіях розвитку є особливо актуальним у періоди економічних, науково-технологічних і соціокультурних трансформацій суспільства. За своєю природою, характером і особливостями конфлікт може бути економічним (конфлікт економічних інтересів), політичним (конфлікт політико-правових систем), соціальними (конфлікт суспільних відносин), екологічним (конфлікт з приводу володіння, розпоряджання природним ресурсом), культурно-релігійним, ін. Найбільш значущим і таким, що має суттєвий вплив на тенденції і напрями розвитку соціально-економічних систем є конфлікт економічних інтересів, який в останні десятиріччя набуває чітких рис ресурсних протиріч [1; 2].

Необхідною умовою формування засад сталого розвитку, включаючи забезпечення еколого-економічної безпеки та зростання соціальних стандартів є збереження існуючого стану і якості довкілля та поступове їх покращання. Однак вже сьогодні екосистеми відчувають досить серйозний вплив чинників обмежуючого характеру [3, с. 117–119], які становлять суттєві загрози ресурсній безпеці держави і ефективному вирішенню завдань сталого соціально-економічного розвитку [4]. Досить часто екологічні і соціально-економічні проблеми, пов'язані із залученням (використанням) природних ресурсів, виступають «каталізатором» екологічних конфліктів (ЕК) [5].

Відзначаючи важливість ресурсної безпеки у загальній системі економічної безпеки держави, слід зазначити, що посилення глобалізаційних тенденцій у

---

¹ Матеріал підготовлений і публікується у рамках українсько-російського проекту № Ф28.5/006 «Формування економічного механізму вирішення міжнародних екологічних конфліктів» за підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень України.

світогосподарських зв'язках, поглиблення інтеграційних процесів, поширення постіндустріального технологічного укладу в економічних системах, стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, технологічних і освітніх інновацій, загострення екологічних проблем продукують нові науково-технологічні виклики і соціо-еколого-економічні загрози розвитку національних економік. Поступове зростання конфліктного потенціалу якісно нових загроз спонукає до пошуку адекватних забезпечуючих механізмів і інструментарію розв'язання соціо-еколого-економічних протиріч і забезпечення необхідного для сталого розвитку як держав, так і окремих їх регіонів (територій) рівня економічної безпеки. Саме з цих позицій доцільним і необхідним, на наше переконання, є залучення процесів ефективного ресурсовикористання до процедур прийняття еколого-економічних рішень, спрямованих на суттєве скорочення втрат ресурсів, перш за все, екологічних – водних, земельних, лісових, мінеральних, біологічних. Таким чином, актуальним і невідкладним завданням формування економіко-соціальних стратегій розвитку національного господарства у відповідності із принципами сталого розвитку є удосконалення через економічні і правові механізми політики раціонального природокористування, особливо узгодження її регіональних, національних і міжнародних аспектів.

Питання методології формування ефективної системи еколого-економічних відносин, управління природокористуванням на макро- і мікрорівнях, проблеми розв'язання еколого-економічних протиріч і розподілу соціальних, екологічних, економічних ефектів у системі «суспільство – економіка – довкілля» займають чільне місце у дослідженнях провідних вітчизняних і закордонних науковців: О.Ф. Балацького, Б.В. Буркинського, О.О. Веклич, К.Г. Гофмана, Р. де Грута, Б.М. Данилишина, А. Ендреса, Г.В. Косова, Р. Коуза, В.С. Кравціва, Л.Г. Мельника, В.С. Міщенко, Р.О. Перелета, І.М. Потравного, М.Ф. Реймерса, О.М. Теліженка, С.К. Харічкова, Л. Хенса, М.А. Хвесика, Є.В. Хлобистова, М. Янга, О.М. Яницького та ін.

Відзначаючи значні наукові здобутки, слід констатувати, що конфліктний потенціал сфери природокористування, який формується під впливом сучасних тенденцій ресурсовикористання, потребує поглибленого дослідження і вивчення з огляду на можливість залучення ефективного еколого-економічного інструментарію врегулювання ЕК.

Метою статті є визначення і дослідження потенціалів ЕК: конфліктного потенціалу і потенціалу врегулювання із розробленням практичних методів (способів) реалізації потенціалу врегулювання.

КОНФЛІКТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ, ЯК ЧИННИК ЕКОЛОГІЧНОГО КОНФЛІКТУ

Міжнародні і регіональні ЕК набули поширення після закінчення «холодної війни», коли через суттєве розширення ринків і лібералізацію торгово-економічних відносин між суб'єктами ринку загострилася боротьба за володіння (управління, розпоряджання) природними ресурсами. Є достатньо підстав стверджувати, що передумови ЕК, їх підґрунтя – розбіжності національного, релігійного і етнокультурного характеру, які виникають (або вже існують) між сторонами

конфлікту з приводу природного ресурсу (екологічної цінності). Однак слід зауважити, що основою протиріч була і залишається економічна вигода (реальна або потенційна), яку отримує суб'єкт від володіння природним ресурсом. У випадку, коли зазначені розбіжності виходять за певні межі, починає формуватися конфліктний потенціал і виникає передконфліктна ситуація.

Сьогодні все частіше об'єктом конфлікту стають життєво важливі і економічно значущі ресурси: водні, енергетичні, мінеральні, земельні, лісові, продовольчі. Високий конфліктний потенціал цих ресурсів і, відповідно ризик виникнення ЕК, формується такими чинниками:

1) загостренням конкурентної боротьби за ресурси, перш за все, сировинні і енергетичні;

2) обмеженістю більшості природних (сировинних) ресурсів, які є матеріальним базисом економік, що розвиваються, і можуть бути залучені ними у виробничо-споживчі процеси;

3) нерівномірністю розподілу ресурсів між економічними суб'єктами (проблема забезпеченості ресурсами національних економік);

4) неефективністю використання ресурсів економічними суб'єктами у виробничо-господарській діяльності (високий ступінь ресурсо- і енергоємності економік);

5) неефективністю процедур управління ресурсами (особливо актуальною є проблема управління транскордонними природними ресурсами: водними, мінеральними, лісовими);

6) слабким інституціональним і організаційно-економічним потенціалом корпоративного управління природними ресурсами;

7) неврегульованістю прав власності на природні ресурси;

8) зростанням народонаселення, внаслідок чого скорочується кількість природного ресурсу (екологічної цінності) на одного користувача;

9) підвищенням ролі міжнародної співпраці у сфері ресурсокористування і необхідністю координації між сторонами конфлікту з метою запобігання (врегулювання) ЕК.

Дослідження сучасних тенденцій і особливостей практики ресурсокористування дає нам змогу виокремити дві основні причини ЕК.

Перша причина: намагання економічних суб'єктів максимізувати прибуток (вигоду).

Гостра боротьба за обмежені природні ресурси (перш за все, сировинні і енергетичні) є причиною локальних, регіональних і міжнародних ЕК, однак слід наголосити, що у багатьох випадках це боротьба правлячої еліти за дефіцитні природні ресурси. Вміло маніпулюючи національними (релігійним, етнокультурними) почуттями, вона діє в своїх вузькоекономічних або політичних інтересах. Такий розвиток конфлікту можливий за умови низького рівня соціально-економічного розвитку країни, освітнього і культурного рівня населення, слабого забезпечення життєво важливими ресурсами, продовольством, слабо розвиненої інфраструктури тощо.

Друга причина: горизонтальна нерівність у суспільстві, яка характеризується нерівністю доступу до еколого-економічних благ різних верств населення. Частіш за все об'єктом таких ЕК є водні [6], лісові [7] або земельні ресурси [8; 9, с. 69–70]. Прикладом може бути «земельний» конфлікт на Соломонових островах: насправді його першопричиною було не протистояння на етнокультурному ґрунті, а проблеми із забезпеченням прав землеволодіння корінного населення, що прямо пов'язано з можливістю доступу до ресурсу і отриманням еколого-економічних вигод. Подібні конфлікти мають місце в Автономній Республіці Крим: корінне населення все частіше стає заручником конфліктних інцидентів з міжетнічним забарвленням, об'єктом яких є земельні ділянки. Через неврегульованість майнових прав і проблеми законодавчо-правового характеру при ухваленні рішень у соціально-економічній сфері, згадані конфлікти поки що характеризуються як ресурсні. Але це не виключає ризику їх трансформації: із територіальних конфліктів з ознаками можливого жорсткого силового міжетнічного протистояння – у повноцінні екологічні конфлікти через обмеженість земельного ресурсу, його екологічну деградацію (ерозію, зміну клімату і водно-ресурсного балансу території тощо).

Таким чином, у багатьох випадках існує зв'язок між культурою, релігією, традиціями корінного населення і ресурсами, що знаходяться на території їх мешкання: рівень добробуту корінного населення істотно залежить від можливості вільно реалізувати свої права на володіння (використання) природного ресурсу як засобу існування і забезпечення прийняттого життєвого рівня. Природними ресурсами, які у зв'язку зі згаданими обставинами характеризуються значним конфліктним потенціалом, є лісові, водні, мінеральні, біологічні, рекреаційні, земельні (земля, залучена у сільськогосподарське виробництво).

На формування конфліктного потенціалу ресурсів суттєво впливають потоки інвестицій (їх обсяги і сфери інвестування), інноваційних знань і технологій, досягнень науки. Глобалізаційні процеси в соціально-економічних системах істотно прискорили товарний, науковий і технологічний обмін, що відбивається на поведінці економічних суб'єктів. Досить часто країни з економікою, що розвивається, з метою залучення в соціально-економічну сферу значних інвестицій свідомо змінюють національне законодавство у бік значної його лібералізації по відношенню до іноземних інвесторів, розширення їх законодавчих прав і економічних свобод, в першу чергу, на природні ресурси. Завдяки такій політиці в добувній і переробній галузі (нафта, газ, мінеральна сировина, дорогоцінні метали і мінерали, гірничорудна сировина, ліс) надходять значні обсяги інвестицій на розроблення, видобування і освоєння ресурсів. Оскільки велика частина ще нерозвіданих родовищ ресурсів розташована на території економічно слабких країн, їх освоєння часто пов'язане із порушенням прав корінного населення, унаслідок чого посилюються конфліктні настрої і слабшає потенціал врегулювання ЕК. За умови превалювання економічної вигоди над соціокультурними інтересами корінного населення в боротьбі за доступ до ресурсу компаніями-ресурсокористувачами розробляються і втілюються у практику широкомасштабні програми переселення або примусу до внутрішніх і міждержавних міграцій. Такі дії пов'язані не тільки з утиском економічних прав корінних народів, але і з втратою їх

самобутності і етнічної ідентичності. В результаті зростання екологічного дефіциту виникає загроза національній безпеці держави через втрату її політичної і економічної незалежності та глобальній екологічній безпеці в цілому.

ЕК характеризується *потенціалом врегулювання*, під яким ми розуміємо здатність конфлікту бути вирішеним (врегульованим), незалежно від прийнятності результатів для сторін конфлікту у перспективі (рис. 1).

Врегулювання ЕК забезпечується залученням різних стратегій, прийомів, методів і інструментів, вибір і практичне використання яких залежить від причин, об'єкту, динаміки розвитку і інтенсивності перебігу ЕК, специфіки інтересів і особливостей сторін конфлікту тощо [10, с. 38].

Метод врегулювання (розв'язання) ЕК – це комплекс збалансованих заходів і інструментів економіко-правового та інституціонального характеру, залучення і використання яких сприятиме досягненню цілей врегулювання конфлікту.

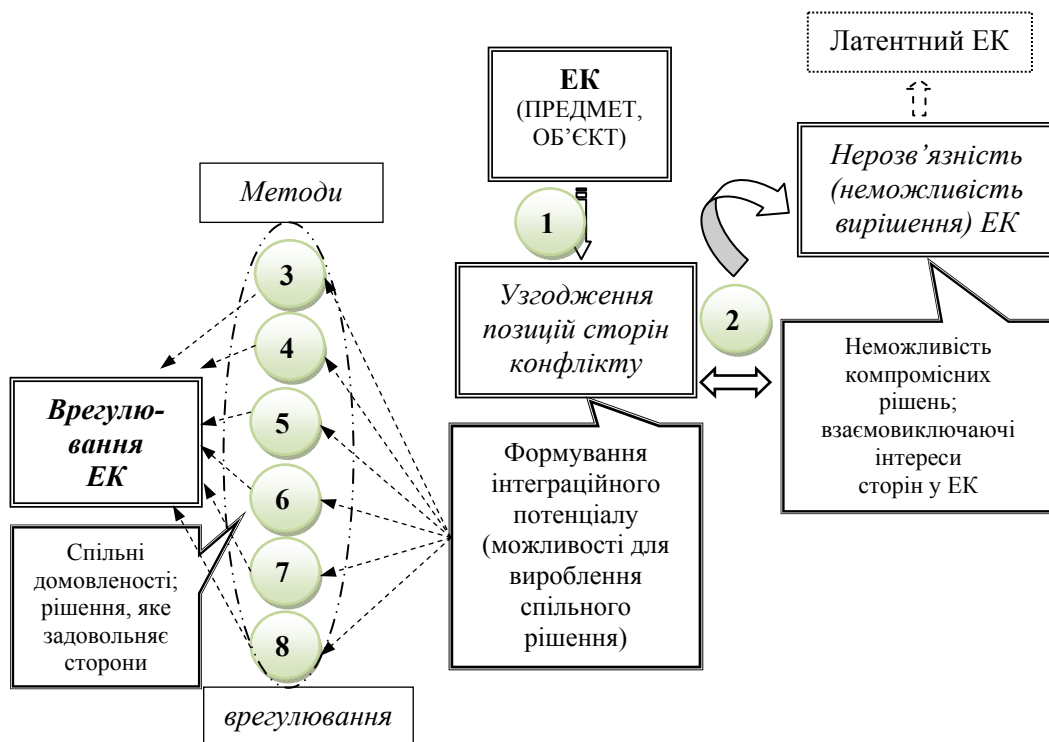

Рис. 1. Потенціал врегулювання ЕК: 1 – виникнення ЕК; 2 – 7 – методи врегулювання.

Розглянемо більш детально процедури розв'язання та особливості інструментарію, який може бути залучено учасниками конфлікту для ефективного використання потенціалу врегулювання ЕК за стадіями його розвитку (див. рис. 1).

1 – виникнення ЕК: визнання факту (існування) ЕК. Для ідентифікації ЕК (визначення причин, предмету і об'єкту) проводяться збір, обробка і вивчення інформації по ЕК, а також попереднє дослідження фактів і оцінка ступеню впливу ЕК на сторони конфлікту і довкілля тощо. Подальші зусилля і дії сторін ЕК мають бути зосереджені на узгодженні позицій, пошуку компромісу з метою формування потенціалу врегулювання конфлікту.

2 – ігнорування ЕК (або пасивна реакція на ЕК): небажання або неможливість (з об'єктивних чи суб'єктивних причин) визнавати існування ЕК (екологічного протиріччя). У довгостроковій перспективі не виключена трансформація ЕК в латентний та за умови подальшого ігнорування – у такий, що неможливо вирішити, тобто поведінка та взаємовиключаючі інтереси сторін конфлікту унеможливають вироблення і прийняття компромісних рішень.

За умови визнання сторонами факту існування ЕК та наявності бажання (необхідності), можливостей і засобів його врегулювання у перспективі, сторони конфлікту координують дії для формування інтеграційного потенціалу та залучення ефективних, адекватних конфліктній ситуації, методів (способів) вирішення ЕК. Вибір методу (способу) врегулювання ЕК має базуватися з одного боку, на максимальному врахуванні і задоволенні інтересів сторін конфлікту, з іншого – на мінімізації їх еколого-економічних, політичних, соціальних і моральних втрат.

3 – врегулювання ЕК спільними зусиллями залучених у нього сторін: ґрунтуючись на інформації від усіх залучених у ЕК сторін і результатах спільних акцій (дій, домовленостей), учасники конфлікту самостійно приймають узгоджене (компромісне) рішення, яке задовольняє усі зацікавлені сторони («ідеалістичний» підхід).

4 – врегулювання ЕК (консолідоване рішення) на основі оцінок, експертиз тощо: частіш за все така процедура врегулювання використовується місцевими органами влади (на локальному і регіональному рівнях), інституціональними структурами, іншими уповноваженими організаціями, оскільки вони мають необхідні для цього знання, досвід, універсальні процедури, технічний і організаційний потенціал («інституціонально-правовий» підхід).

5 – розв'язання ЕК процедурами судочинства: залучення третьої сторони для ухвалення по ЕК судового рішення, заснованого на нормах закону (національних чи міжнародних) і додержанні юридичних процедур (кримінальне, адміністративне судочинство; конституційний, третейський, арбітражний суди) («правовий» підхід). Необхідною умовою для можливості залучення такого методу врегулювання ЕК є узгодженість позицій сторін конфлікту стосовно юридичних і правових норм і процедур (вони мають бути законодавчо визнаними сторонами ЕК і не викликати заперечень з точки зору імплементації).

6 – врегулювання ЕК через залучення громадських, політичних та ін. структур. Управління ЕК відбувається через процедури впливу: лобіювання інтересів; вимоги змін нормативно-законодавчої бази і регуляторних актів; ініціювання громадських і політичних акцій, обговорень, референдумів, дебатів, слухань, комісій тощо («регуляторний» підхід). Забезпечуючими чинниками ефективного залучення і використання інструментів врегулювання ЕК цієї групи є: а) відкритість

суспільства; б) прихильність демократичним принципам розвитку; в) розвинене громадянське суспільство; г) розгалужена мережа ефективно діючих неурядових (громадських), особливо екологічних, організацій і фондів тощо.

7 – врегулювання ЕК ринковими інструментами:

7.1) використання процедур регулювання ціни на «конфліктні» ресурси;

7.2) трансформація ресурсних режимів (режим доступу до ресурсу, режим управління ресурсом і режим використання ресурсу [11, с. 974–978].) з метою скорочення екодеструктивного впливу, зменшення екологічного дефіциту і оптимізації ресурсовикористання та сприяння таким чином вирішенню ЕК;

7.3) використання прав власності на природні ресурси (мінеральні ресурси, ліс, воду, землю, ін.);

7.4) ринкові інструменти (ціноутворення, конкуренція, кон'юнктура, податки, пільги, преференції, обмеження, заборони, ін.) («ринковий» підхід).

8 – силові методи вирішення ЕК, тобто вирішення ЕК під тиском сили: силове протистояння, насильницькі дії, збройні сутички, акції громадської непокори, навмисне саботування рішень тощо («силовий» підхід). Такий спосіб може використовуватися у випадку нерівності сторін конфлікту за політичними, військовими, інституціональними, фінансовими та ін. ознаками. Незважаючи на те, що з точки зору досягнення результату силові методи є найефективнішим, вони є найменш конструктивними з точки зору використання потенціалу врегулювання. Слід зазначити, що за таким сценарієм частіш за все причина ЕК не усувається, проблема не вирішується остаточно, тому зберігається досить високий ризик розвитку конфлікту у майбутньому із новою силою, із більш непередбачуваними наслідками. Окрім того, ЕК може трансформуватися у латентний, постійно жевріючий, коли слабший учасник конфлікту обирає приховані методи спротиву, тим самим поглиблюючи і ускладнюючи ЕК.

Можливе залучення й інших методів (способів), які ґрунтуються на бажанні і можливостях конфліктуючих сторін врегулювати ЕК або запобігти йому.

ВИСНОВКИ

Досліджені і охарактеризовані аспекти потенціалу ЕК актуалізують питання забезпечення ресурсної безпеки держави у період трансформації соціально-економічних відносин і формування стратегій економічного розвитку. Природно-ресурсні проблеми мають здебільшого міжнародний (транскордонний) характер, а відтак зачіпають соціо-еколого-економічні інтереси досить широкого кола економічних суб'єктів і відповідно потребують для вирішення адекватних організаційно-економічних механізмів і інституціональних підходів.

Список літератури

1. В. Полтерович. Экономическая политика, качество институтов и механизмы «ресурсного проклятия» / Полтерович В., Попов В., Тонис А. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2007. – 98 с.

2. Лон Ф. Эффективное и устойчивое использование природных ресурсов / Ф. Лон // Социально-экономический потенциал устойчивого развития / Под ред. проф. Л. Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2007. – С. 519–594.

3. Прогноз науково-технологічного та інноваційного розвитку України (попередній варіант)/Під редакцією акад. НАН України А.П. Шпака та акад. АПН України А.М. Гуржія. Упорядники Малицький Б.А. та Попович О.С. – Збірник матеріалів. – К.: Фенікс, 2006. – 160 с.

4. Данилишин Б. М. Природно-екологічний потенціал в стратегії сталого розвитку України / Б. М. Данилишин // Наука та наукознавство. – 2006. – №3. – С. 94–100.

5. Understanding Environment, Conflict, and Cooperation: United Nations Environment Programme and Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2004.

6. Сабадаш В. В. Еколого-економічний аналіз водно-ресурсних обмежень у промисловості / Л. Г. Мельник, В. В. Сабадаш // Продуктивні сили України. – 2008. – № 1 (004). – С. 107–115.

7. Сабадаш В. В. Лісові ресурси і екологічний конфлікт: аналіз взаємозв'язків / В. В. Сабадаш // Науковий вісник національного лісотехнічного університету України. – 2008. – Вип. 18.9. – С. 65–78.

8. Сабадаш В.В. Екологічні конфлікти у сучасній системі природокористування / В. В. Сабадаш // Механізм регулювання економіки. – 2004. – № 4. – С. 73–79.

9. Сабадаш В. В. Інституційні аспекти врегулювання екологічних конфліктів (регіональний і міжнародний рівні) / В. В. Сабадаш // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 1. – С. 68–77.

10. Калашник С. Д. Социально-экономические и экологические факторы формирования государственной политики сохранения природно-ресурсного потенциала / С. Д. Калашник, В. В. Сабадаш // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 3. – Т. 2. – С. 31–43.

11. Сабадаш В. В. Социально-экономическое измерение экологических конфликтов в достижении устойчивого развития / В. В. Сабадаш // Социально-экономический потенциал устойчивого развития / Под ред. проф. Л. Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Сумы : ИТД „Университетская книга”, 2007. – С. 963–982.

Сабадаш В.В. Конфліктний потенціал екологічного чинника

Досліджено конфліктний потенціал природних ресурсів, як чинник виникнення екологічного конфлікту. Визначено і охарактеризовано категорію «потенціал врегулювання екологічного конфлікту», а також запропоновані економіко-правові методи, які можуть бути залучені у практичні процедури врегулювання екологічних конфліктів.

Ключові слова: екологічний конфлікт, метод врегулювання, потенціал, ресурсна безпека, ресурс, соціально-економічна система.

Сабадаш В.В. Конфликтный потенциал экологического фактора

Исследован конфликтный потенциал природных ресурсов, как фактор возникновения экологического конфликта. Определена и охарактеризована категория «потенциал урегулирования экологического конфликта», а также предложены экономико-правовые методы, которые могут быть вовлечены в практические процедуры урегулирования экологических конфликтов.

Ключевые слова: экологический конфликт, метод урегулирования, потенциал, ресурсная безопасность, ресурс, социально-экономическая система.

Sabadash V.V. Conflict Potential of Ecological factor

Conflict potential of natural resources, as factor of origin of ecological conflict, is investigational. Certain and described category «potential of settlement of ecological conflict», and economic and legal methods, which can be engaged in practical procedures of settlement of ecological conflicts, are offered.

Keywords: ecological conflict, method of settlement, potential, resource safety, resource, socio-economic system.